

PRAGA

O D L O M E K — B. B O R K O

Američan Crawford je nazval Prago „arhitektonsko pesem, spisano v kamenju“. Ta častni poklon ji gre v polni meri. Nje arhitektonska govorica je izredno živahna in oblike njenega kamenja imajo blesk blagoslovljenih liričnih verzov. Toda s Crawfordovimi besedami je označen samo tisti del, ki ga k pesmim prispevajo rimane besede. Med togimi oblikami in preko njih pa se preлива notranji ritem, teče kakor skriti življenjski sok muzikalna fluidnost pesmi. Ni samo kamenje izvor pesniškega čara Prage. Preko njega pada skrivnostna prelest njene celotnosti: lega in arhitektura, podnebje in voda, urbanična osebnost in utrip njenega življenja, vse to nenehno ustvarja očarljive kombinacije estetskih učinkov. Vizuelne variacije se izpreminjajo v muzikalen fluid.

Pišem o doživetju. Stvarno poročanje o nekem mestu je snov za baedekerske priročnike. Doživetje mesta je edina možnost, da prodreš od njegovega fenomena k neizrekljivemu nuomenu.

Ko sem ob jesenskih večerih stal ves zavzet na obrežju Vltave med Karlovim mostom in Mostom legij ter gledal Hradčane v ugašajoči zarji, so v mojem doživljanju Prage oživel spomini na druga mesta. Videl sem blesk toskanskega večera nad Florenco, občutil slikovito tipanje mraka nad beneškimi lagunami, spominjal se schubertovsko sentimentalne glasbe dunajskih večerov. Odnekod so v mlačni večerni luči vstajale hladne oblike varšavskega empira, podoživljal sem solnčni zahod v soparah Baltskega morja, nad gotskimi stolpi Gdanska, in se za hip zavedel svojske intimnosti krakovskih večerov.

Ali nima Praga nekoliko vsega tega? V njeni totaliteti čutimo čar, ki prihaja od italijanskih mest in zopet zaznavamo nekaj značilno severnjaškega; nje urbanična osebnost je gotovo, na to bi vsi prisegli, zapadnjaškega kova, vendar ne more docela skriti svoje slovanske duše, ki še ni izgubila prastare nostalgije za močvirji in neskončnimi obzorji stepnega vzhoda.

Praga je po svoji usodi izrazito srednjeevropsko mesto, to se pravi: mesto križanja in mešanja. Sedmero gričev, ki obdajajo dolino Vltave, ima, prav kakor rimski griči, svoje legende iz nomadske dobe. Kelti — to je samo še arheološki material. Prva stoletja slovanskih naseljencev na teh tleh so osvetljena zgolj s svitom mitov in s slovanskimi pastirskimi idilami. Sem se je vračal v devetnajstem stoletju češki nacionalizem, tu se je inspirirala glasba Bedřicha Smetane, prisluškujočega pod starim Vyšehradom šumenju Vltave, najbolj češke izmed vseh rek. —

Čujmo častitljivo legendo Prage: V času praočeta češkega naroda Čeha je živel modrec Krok, oče krasne Libuše, ki je postala vladarica davne češke dežele. Libuša je poklicala na prestol in v svojo zakonsko spalnico kmeta Přemysla in tako utemeljila dinastijo Přemyslovcev. Z Vyšehrada, prvega sedeža čeških vladarjev, se je oglasilo slavno preroštvo Krokove hčere, zapisano v stari Kozmovi kroniki: *Urbem conspicio, fama quae sidera tangit!*

Medtem ko se prastaro, pogansko čestvo oklepa Vyšehrada, se je krščansko čestvo oklenilo Hradčan. Tu zamenjujejo kmetско idilo Libuše bojevniške in svetniške prigode svetega Vaclava. V narodovo zgodovino so stopili novi prvki, ki poslej vedno ostreje režejo svoje rodovitne brazde v češko dušo. S krščanstvom je tudi to slovansko pleme vsrkalo vase razredčeno, z orientalsko primesjo prežeto antično miselnost — svetovni nazor sredozemskega človeštva. Začetki današnje katedrale sv. Vida, sosednja cerkev sv. Jurija, rotunda sv. Longina blizu Vltave, vsi romanski sledovi vodijo v dobo zgodnjega češkega krščanstva, v otroška leta današnje velike Prage.

Ostanimo pri očarljivi govorici nemega kamenja. Če je bila legendarna Libušina doba prehod iz slovansko-nomadskega stanja, iz bridke šole primitivnega socialnega življenja pod Avari, k prvim začetkom samostojnega državnega življenja, pomeni Vaclavova doba že znaten napredek. V Libušini dobi postajajo kmetje kralji, pastirji velmožje; žreci prerokujejo nad ognjem, v gozdovih vidi sveža domišljija bosonoge vile, pleme šele prehaja iz matriarhata k vladi mož. V Vaclavovi, zgodovinsko dovolj megleni dobi, že razločujemo določnejše oblike državnega življenja: nastaja češki narod, njegova poganska osnova dobiva vedno močnejšo kulturno nadstavbo krščanstva, opažajo se prvi konflikti s sosedi. In že tu se začne proces, ki traja skozi vekove in ki je dal deželam češkega naroda tisto značilno srednjeevropsko usodo, o kateri vemo, da je še danes eden izmed življenjskih problemov tega zemljepisnega kompleksa: usodo prehodnega sveta, kjer se srečujejo in križajo evropski tokovi, koder se tarejo med seboj Slovani in Nemci, nezmožni, da bi si ustvarili količkaj trpežno in naravno simbiozo, in kjer so še danes prav tako kakor pred tisoč leti vozli evropske usode.

Romanska arhitektura, ki označuje otroška leta današnje velike Prage, je viden izraz dobe, ko se češki narod, že zrasel s svojo zemljo, s svojimi neizmernimi smrekovimi gozdovi, s širokimi polji in travniki ob obrežjih počasnih rek, zavestneje osredotočuje in ko dobiva njegova kultura prve jasnejše poteze. Toda romansko razdobje je komaj pomembno v primeri z dvema stiloma, ki dajeta mogočnemu mestu ob

Vltavi prevladujoč značaj: z gotiko in z barokom. Oba stila pomenita tudi tu dvoje velikih razdobij, in čeprav so ju prinesle tuje struje, je vsak izmed njih po svoje preobrazil češko duševnost. Lahko bi rekli, da sta gotika in barok postala na teh tleh dva docela si nasprotujoča življenjska izraza in da se še danes trdo bijeta v češki duši.

Češka gotika je vznikla pod direktnimi vplivi iz Francije, s katero je imel praški dvor ožje vezi preko južne Nemčije. Stavbniki in kiparji, ki so dajali Pragi prve poteze njene današnje monumentalnosti, so jeli prihajati iz Francije, Poljske, Saške, Italije. Ž njimi je prodiral življenjski stil evropskega srednjega veka. Katedrala sv. Vida na Hradčanih, ta najveličastnejša priča češke zgodovine, je prava kamenita kronika mešanja in križanja, ki je dalo Čehom najbolj srednjeevropsko dušo izmed vseh narodov, kolikor se jih gnete med Renom in Vislo, med Alpami in Karpati. Ta katedrala ima v sebi vse sloge od prvotne svetovaclavske rotunde preko romanske bazilike do gotske katedrale in odtod preko baroka do današnje dovršitve, ki pada v petnajsto leto obstoja češko-slovaške republike. Toda njen prevladujoči značaj je gotski, kakor je gotski prvek morda prevladujoča sila češke narodne duše.

Zakaj duh, ki je ustvaril v zapadni in srednji Evropi gotiko in ki mu ustreza določeni življenjski ideal, se v zgodovini češke miselnosti podaljšuje in dobiva različne, le v notranjem bistvu enotne oblike. Češka je, če ne upoštevamo sporadičnih pojavov, dežela brez renesanse. Nedostajanje tega prvka v češki kulturni zgodovini morda ni tako važno, kakor je značilno. Periklejeva doba češke zgodovine je doba Karla IV., vladarja, ki ga je obiskal s slavo ovenčani pesnik Petrarca in ki je postal prvi slovanski kralj-humanist. Zgodnja italijanska renesansa je že dihnila med češke gozdove in na sedmero hribov ob Vltavi, kjer se je zlatila Praga, ki ji je prav Karel IV. dal s svojimi stavbami blesk civiliziranega mesta. Prvi češki humanisti so že pripravljali temelje za radostni preporod pod tem severnjaško otožnim nebom, kjer so ljudje nagonsko, kakor Heinejeva severna smreka, hrepeneli po jugu in svobodnejšem življenjskem stilu. Toda preden je mogla renesančna vedrina raznežiti stvarjalne duhove na Češkem in izpremeniti ostrino gotskega izraza v monumentalno širino in uglajenost renesanse, je planilo iz osrčja naroda husitstvo in v novi formi podaljšalo nadvlado gotskega življenjskega stila.

Husiti so bili enako kakor češki bratje načelno nasprotniki vsega renesančnega prizadevanja in njihov racionalistični duh, usmerjen k pobožnosti ter v moralno in socialno delo, se je ostro uprl prilivu raznežene južnoevropske kulture. V husitskem fanatizmu je bilo nekaj mladostnega, a tudi — z vidika tedanje južne Evrope — barbarskega. Oglasil

se je prebujeni narodni duh, ki je bil res še daleč od nacionalizma, a je bil dojemljiv za domačo besedo in domačo kulturo. V primeri z renesančnim duhom filozofov in umetnikov je bil to duh pravnikov in pridigarjev; v njem čutiš nekaj ostrega, premega, brezkompromisnega. Praktični razum je tu silnejši od spekulativnega, statična logika je važnejša od čuvstev in njihove alogične, sredobežne, k izpremenljivim ugodjem nagnjene dinamike. Pri husitih je vse akcija, dejanje, toda vedno po točnem, kar najpreciznejšem smislu besede, in beseda je, ki veže in neizprosno nalaga žrtve.

O husitstvu imajo Čehi obsežno literaturo. Po dolgi vrsti raziskovalcev od Palackega do Masaryka se je zdelo, da je bila povedana končna sodba: Nasprotje med husitstvom in katoličanstvom je istovetno z globokim prepadom med češkim narodom in njegovimi vekovitimi zatiralci. V tej luči je bila baročna kultura, ki se je razkošno razbohotila po belogorskem porazu, tuja in celo sovražna češkemu narodu; spomenik na njegovem dozdevnem grobu, kamen, ki se je sicer bleščal, a tudi tiščal.

Duh praškega baroka, te razgibane, monumentalne, močno dekorativne umetnosti, ki je tolikanj navdušila latinsko srce Paula Claudela, doživlja v novejšem času kulturno-zgodovinsko rehabilitacijo. Zgodovinsko-filozofske teorije J. Pekářa, ki so postavile problem husitstva v novo luč, ga rešujejo v znanosti tako, kakor ga v literaturi povečuje zgodovinska proza Jaroslava Durycha. V husitstvu in katoličanstvu sta dva pola češkega karakterja: gotsko-husitski in baročno-katoliški, demokratski in hierarhični. V prvem živi češki racionalizem, tuj čuvstveni razpaljenosti in zaostren kakor konice gotskih stolpov; v njem je severnjaški duh, ki je dobil svoj novejši duhovni izraz v protestantizmu. Njemu nasproten je duh baroka — igrav, poln življenjske razgibanosti in južnjaško razkošne fantazije, duh, ki je sicer prihajal med Čeha v dobi protireformacije, njihovega „temna“, ki pa bi utegnil postati tudi zanje vir novih življenjskih možnosti, če ne bi — po neki kruti usodnosti, ki neugnano vlada nad srednjo Evropo — stale za njim pošastne roke habsburških krvnikov.

V temo, ki je zavladovala po belogorskem porazu in iz katere so jele vstajati, kakor rože na grobeh, razgibane forme baročne umetnosti, je mogel svetiti Čehom samo veliki, sekularni lik Jana Husa, ovenčan z glorijsko mučeniške smrti. Zlasti v dobi prebujenja je imel ta vzor preme in neizprosne načelnosti sugestiven vpliv na Čeha in je odločilno sodeloval pri miselni, zlasti še pri moralni fundaciji češke demokracije.

Watoch piše o Španiji kot „deželi brez renesanse“ in tolmači s tem dejstvom zapletenost španske kulture. Tak narod z zapleteno kulturno

problematiko so tudi Čehi. Husitski odpor zoper renesančnega duha je zares bil neko nadaljevanje gotskega življenjskega stila, četudi izven katoličanstva. Bil je viden izraz odpora zoper Rim in prvi očitni izbruh novega severnjaško-germanskega elementa v češki slovanski duši: posledek velikih kulturnih križanj na čeških tleh. Gotski življenjski stil, ki ga je moderen duh preobrazil v racionalistične smeri in ki se je vtelesil tudi v mogočni osebnosti T. G. Masaryka, je postal simbol češke demokracije, tega novega izraza za socialno-moralna stremjenja husitov in čeških bratov. Zato je bilo na Češkem organično nujno, da so se demokratska stremjenja vezala s husitstvom in pozneje z vsemi progresivnimi strujami, ki so nastajale zoper „baročnega“ duha katoliške cerkve, zoper njen nedavni hierarhični in aristokratski družbeni cenzus.

Gotika in barok sta dva čudovita kontrasta v urbaničnem značaju Prage. Staro mesto je bilo s svojimi tesnimi ulicami, ki so se razmrežile okrog gotske Tynske cerkve, v starih časih izrazito selišče plebsa, upornega in nemirnega življa, ki je kazal v vseh dobah duhovno sorodnost s husitstvom. Če kreneš odtod preko Karlovega mostu na Malo stran, se ti oko in srce kar razširita ob pogledu na prostorne in masivne ploskve aristokratskih palač, ki se dvigajo v senci mogočne baročne cerkve sv. Nikolaja. Tu je bilo selišče zatiralcev husitskega duha, tu so se skozi stoletje akumulirale energije, ki se niso mogle izživeti v nekoliko tesnem okviru „gotskega“ češtva. Mala stran je bila četrt aristokratske gospôde, ki je gradila svoje krasne baročne palače z denarjem in krvjo češkega podložnika in ki skozi latinstvo in nemštvo svoje kulture ni mogla nikdar popolnoma doumeti upornega praškega plebsa.

Kadar sta ob lepih večerih zažareli v luči žarometov obe cerkvi, Tynska na desni in Mikulaška na levi strani Vltave, se mi je vsekdar zdelo, da sta se dvignila nad morje praških streh dva simbola češke preteklosti. Nič za to, da sta oba zvonika katoliška in da bi bila slika vernejša, če bi s Tynske cerkve bleščal husitski kelih, kakor se v njeni senci pred zgodovinsko mestno hišo, ki je bila prizorišče dramatsko usodnih dogodkov, dviga uporniški spomenik mučenca Jana Husa ...

Toda Praga ima še danes bojevite poteze. Italijan Orazio Pedrazzi, ki je spisal eno najlepših knjig o češkoslovaški prestolnici, razglablja tudi o duši tega čarobnega mesta in se z vso pravico vprašuje, zakaj je njegovo obličje tolikanj neveselo. Odgovor je v tem: Praga je obmejno mesto z značilno psiho mejnega ozemlja. Zares, mesto, ki je srce in glava enega najsposobnejših narodov Evrope, je še vedno notranje razgibano od starih nasprotij in protislovij. Njegova bolezen so meje: narodne in kulturne. Njegova govorica je, kakor dobro opaža Pedrazzi, še danes

polemična; njegova razpoloženost je vzlic bujni življenjski sili, ki se preлива preko vseh okoliških bregov in rase v mogočno velemesto, še vedno v jedru elegična. Praga je krasna, polna življenja, toda na njenem obrazu je neka otožnost kakor pri človeku, ki je prišel do zadnjega spoznanja. Praga se odločno bori in tako rekoč vriska v svojem tvornem razmahu, toda njena duša ni vesela. Nikdar ne more biti tako svoja, kakor so Rim ali Pariz, Berlin ali London. Navzlic odločno prevladujočemu češtvu — manjšina je tu kaj neznatna — je vendarle po svojem psihičnem karakterju mešano mesto, ki je povrh razrvano še kulturno-historično.

Tragika vsega češkega naroda! Še več: nepretrgana, morda neskončna drama vse srednje Evrope, ki ne more priti iz blodnega kroga svojih nasprotij in protislovij. Velike migracije, usodna mešanja in križanja v preteklosti so iz naroda, ki ne boleha za historizmom, napravile večnega in nujnega pravdača s preteklostjo. Kje naj se pokojno zatisne praško oko, da ne bi videlo meja svoje domovine? Nekaj ur vožnje z brzim vlakom in že si na meji: na severni, vzhodni in zahodni. Meja, to je življenjski problem srednje Evrope . . . .

HIŠA BREZ OKEN

T O N E S E L I Š K A R

(Koncc.)

Sredi noči se je vračal Tomazin po travniški stezi. Nabral se ga je malce v topli sobi pri „Sraki“, nerodno se je opiral ob palico in se zaganjal v veter, ki je na vso moč rohnel in zavijal preko zapuščene gmajne. Pa ni slišal ne bučanja silne sapa ne čutil mraza. Le prijetna, vrtoglava samozavest ga je grabila in zaželel si je, da bi bil čimprej v svojem kraljestvu.

To noč ga je vsega zajela omamna slast neomajnega gospodarja hiše brez oken, v kateri mu je dano vladati, ukazovati, milost deliti ter uživati ponižnost in vdanost svojega ljudstva. Kaj za to, če je to kraljestvo le hiša brez oken, kaj za to, če je njegovo ljudstvo le Polda s svojimi otroki!

Zdaj ni več Andrejca. Odžagal je to divjo vejo, ki se je hotela razrasti v vse tajne njegovega vladanja, odrešil se je Marije, ki je obračala pogled v stvari, ki morajo ostati temne in samo zanj.

Bolj ko se je bližal domu, bolj je ponehaval vihar. Noč se je zgostila, vlažen dah toplega juga se je spuščal na zemljo.

Če bo popustila sapa, bo dež! je dognal starec in obračal nos po vetru. Nemarno tišči navzdol.